

Dideli lūkesčiai – nuvylęs pasirodymas

Great Expectations – Sluggish Performance

Rec.: Katja Hoyer, *The Rise and Fall of German Empire*, Stroud: The History Press, 2021.

Teodoras Žukas

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
El. paštas: teodoras.zukas@gmail.com

Katja'os Hoyer knyga *The Rise and Fall of German Empire* veikiausiai turėjo neblogus komercinius projektą vadovus, nes prieš pasirodydamas leidinys jau buvo nušviestas solidžiose Vakarų žiniasklaidos priemonėse. *Financial Times* ir *The Telegraph* išsamiai pristatė knygą ir kvietė istorinės literatūros simpatikus atkreipti dėmesį į naujausią Antrojo Reicho analizę. Taigi Vokietijoje gimusios, Jenos Friedricho Schillerio universitete istorijos magistrantūros studijas baigusios istorikės debiutinis darbas sulaukė nemažai dėmesio ir iš tiesų vertas platesnių svarstymų.

Knyga parašyta aiškiai ir lengva anglų kalba. Teksto struktūra lipdoma galvojant apie skaitytoją. Tekstas yra įvairių istoriografinių pozicijų ir populiariausių šaltinių perinterpretavimo kondensatas. Hoyer stengiasi konstruoti blaiivų 1871 m. suvienytos Vokietijos naratyvą. Aiškiai kritikuojama pokarinėje istoriografijoje vyravusi *die Sonderweg* perspektyva, pagal kurią Vokietijos istorija yra pažymėta išskirtinio raidos kelio, kuriame vėlyva Vokietijos industrializacija, nepasisekusi 1848 m. revoliucija, prūsiškas militarizmas, reakcingų elitų dominavimas po 1871 m. natūraliai nuvedė į nacizmą. Kaizerinė Vokietija pagal *die Sonderweg* buvo vienas iš Vokietijos raidos etapų, natūraliai vedęs šalį prie totalitarizmo 1933 m. ir iš jo kilusių nusikaltimų. Hoyer kritikuoja šio tipo istoriografiją ir vieną kitą arčiau šių dienų esančią britų istoriografinę poziciją, kuri, nors ir švelniau, bet iš esmės sutinka su teleologine Vokietijos istorijos samprata.

Autorė 1871–1918 m. Vokietiją vadina sudėtinga ir netgi trapia politine sistema, suvienyta ant netvirtų pamatų. Otto von Bismarcko Vokietija nebuvo akmenyje iškaltas, visų į valstybę suvienytų vokiškų žemių vienodai pripažįstamas reichas. Tokioje konsolidacijoje šalia kaizerio ir kanclerio žaidė daug ir įvairių įtakos grupių. Kaizerio įta-

ką varžė konstitucinė sąranga, jo santykis su kancleriu, o kanclerio pozicija pirmiausia priklausė nuo jo ambicijų, *i.e.*, kiek valdžios jis norėjo „pasiimti“. Šioje sąrangoje neformalią galią įgaudavo įvairios įtakos grupės, asmeniniai patarėjai ir politinių interesų turinčios neformalios grupės, kurios nebuvo saistomos konstitucinių saitų. Ekonominiai žaidėjai šioje sąrangoje turėjo didžiulę įtaką tiek vidaus, tiek užsienio politikai. Būtent ekonominės dalies aptarimas knygoje yra kone solidžiausias.

Anot Hoyer, didžiųjų Vokietijos bendrovių – technologijų milžinių *Siemens* ir *AEG* bei chemijos pramonės bendrovių *Bayer* ir *BASF* – susikūrimas lėmė išsimokslinusios ir reikiamus įgūdžius turinčios darbo jėgos poreikį. Ši darbo jėga reikalavo gerų darbo sąlygų ir didelių algų. Tai buvo akstinas Vokietijoje formuotis plačiam vidurinės klasės sluoksniui. Vokietijos ekonomikai ši darbo jėga ir jos sukuriami produktai užtikrino augimą. Šių prekių eksporto rinkose Vokietija veikė kone be konkurencijos, todėl kainas pavyko išlaikyti aukštas ir į šalį susigražinti didelį kapitalą. Antai 1871–1918 m. Hamburgo uostas užimtumu nusileido tik Niujorkui ir Antverpeniui. Ekonominė nauda ir šalies pramonės aptarnavimas buvo pirmoji valstybės infrastruktūros plėtros sąlyga. Traukinių infrastruktūra buvo puikiai išvystyta ten, kur buvo reikalingiausia prekybai (ir karo reikmėms). Geležinkeliai jungė didžiausius miestus su pagrindiniais uostais, tačiau visgi kaimiška populiacija – didžioji dalis Vokietijos visuomenės – buvo menkai aprūpinta logistiniais patogumais. Žemiausias sluoksnis išliko menkai apmokamo darbo ir prastų darbo sąlygų kasdienybėje, todėl kone iki pat Pirmojo pasaulinio karo vokiečių darbininkų emigracijos į JAV skaičiai išliko dideli.

Autorė pabrėžia ypatingą ekonominių grupių įtaką Vokietijos užsienio politikai. Kone visas Vokietijos ekonominis elitas, anot Hoyer, propagavo Vokietijos ekspansiją. Senujų junkerių ir naujųjų pramonininkų interesai šia prasme sutapo. Abi grupės ieškojo vis naujų eksporto rinkų prekėms parduoti – junkeriai siekė naujų rinkų žemės ūkio gamybos perviršiumi, o didžiųjų pramonės bendrovių atstovai – savų technologijų chemijos ir kitų prekių pardavimui.

Šioje argumentacijoje prieiname prie naratyvinės knygos problemos. Šiais Vokietijos ekonominių žaidėjų interesais, be kita ko, Hoyer aiškina ir Vokietijos sprendimą rizikuoti karu 1914 m. Pagal vadinamąją *Innenpolitik* koncepciją, iškeliančią vidaus politikos interesų svarbą užsienio politikos sprendimams, teigiama, jog Vokietijoje visos grupės sutiko, kad karas yra mažiausiai blogas pasirinkimas. Tokia perspektyva Pirmojo pasaulinio karo išvakarių istoriografijoje buvo populiaru septintame dešimtmetyje ir šiandien yra gerokai pasenusi. Galima būtų autorės klausti, kodėl tada Vokietija karo nepradėjo anksčiau, kai jos padėtis europinėje politikoje (o ir ekonominė šalies dinamika) buvo gerokai palankesnė nei 1914 m. Pavyzdžiui, 1906 m., po Rusijos–Japonijos karo ir paskui ėjusio Rusijos nuosmukio Vokietija faktiškai galėjo nesirūpinti Rytų frontu.

Įsiskaičius tekste atsiskleidžia prieštaravimai tarp to, kas deklaruojama, ir to, ko laikomasi. Hoyer įvardija savo skepsį senesnei istoriografijai, tačiau galiausiai pati grįžta prie nutrintų argumentų ir įvaizdžių. Viena vertus, Hoyer sako, kad vokiečių charakteryje glūdintis polinkis į autoritetą yra pasenusios ir klaidingos istoriografijos mitas, susijęs su minėta *die Sonderweg* perspektyva. Tačiau vėliau ji pati ima ir lygina Otto

von Bismarcką su Angela Merkel. Bismarckas liaudiškai buvo vadinamas *Grundervater* (tėvu kūrėju), o Merkel šiandien – *Mutti Merkel* (mamyte Merkel). Neva tokie tėvą ir mamą įkūnijantys provaizdžiai liudija nenutrūkstamą siekį ieškoti valstybę vienijančios ir būtinai stiprios figūros, aplink kurią galėtų glaustis kultūriškai gerokai besiskiriančios žemės, 1871 m. suvienytos į didžiąją Vokietiją. Krizės laikotarpiais vokiečiai visada, sako Hoyer, žvelgė į stiprų lyderį ir *Fuhrerio* tipo figūrą. Tokie autorės teiginiai mažai ką pasako. Kuri valstybė krizės metu ieškojo silpnų lyderių? Šia prasme tokį patį stiprių lyderių fetišą galima būtų išvelgti kone kiekvienoje senoje Europos valstybėje. Palmers-tonas, Disraeli, Churchillis, Thatcher, Blair’as – visi lyderiai buvo stiprūs, tačiau tai nesąlygoja natūralaus Didžiosios Britanijos polinkio į autoritarizmą. Kaip ir Vokietijos.

Hoyer vokiečių paklusnumo šaknų ieško ir jas randa XIX a. pradžios vokiškose pasakose. Paklusnumas viršesniai yra dažnas vokiškų pasakų tropas. Antai Brolių Grimų pasakose vaikai patiria tragiškas nepaklusnumo pasekmes. Vėlgi – sunku sutikti, kad tokia pasakų didaktika yra specifiskai vokiškų pasakų charakteristika.

Knygos išvada ir esminė tezė, kurią Hoyer siekė pagrįsti, yra bene keisčiausias ir didžiausias kritikos vertas dalykas. Autorės teigimu, Bismarcko Vokietija nebuvo suvienyta į tvirtą lydinį, o buvo suklijuota iš kultūriškai skirtingų ir varijuojančias politines užmačias turinčių žemių. Pavyzdžiui, Bavarija imperijos sudėtyje siekė gerokai didesnės autonomijos nei Pomeranija. Vokietijos žemių istorinėje specifikoje glūdintis skirtingumas ir skirtingos patirtys, Hoyer teigimu, lėmė Vokietijos trapumo dilemą. Vienybė valstybėje turėjo būti palaikoma aktyvios užsienio politikos – ekspansijos siekiu. Sunku sutikti su Hoyer. Bismarckas slaptų aljansų politika labiau siekė išlaikyti Vokietijai palankų *status quo*, nei plėsti teritorijas. Kaizerio Vilhelmo II karinio laivyno plėtros programa (po 1890 m.) ir *Weltpolitik* galbūt ir gali būti grindžiamos ekspansijos motyvu. Tačiau į šią Vilhelmo II programą žiūrėčiau ne kaip į sąlygotą vidinio šalies nestabilumo, o kaip tam metui natūralų ir netgi legitimų siekį pagerinti pozicijas pasauliniuose vandenyse ir turėti priemones, kurios leistų saugiai jaustis kontroliuojant užjūrių kolonijas. Šia prasme Vokietija nebuvo kitokia nei kitos didžiosios Europos imperijos, tik Vokietija į traukinį išoko vėliausiai.

Hoyer sako, kad ši Vokietijos politika sprogo 1914 m. – būtent ekspansyvi Vokietijos užsienio politika, sąlygota siekiu išlaikyti valstybę vieningą, lėmė 1914 m. susiklosčiusią padėtį, kai karas buvo matomas kaip mažiausiai nepalankus sprendimas. Hoyer pasitelkia teleologines tezes, kurių solidi istoriografija vengia. 1914 m. karas, sako Hoyer, buvo „vienintelis kelias Vokietijai išeiti iš užburto *cul de sac*“: autorės teigimu, karas tapo priemone Vokietijai išeiti iš amžino pasidalijimo ir dar kartą pabandyti geležimi ir krauju suvienyti vokiečius. Keisčiausia, kad vietomis autorė kuria pozityvų Vokietijos įvaizdį – šalies, kuri augo, keitėsi, siekė rasti sutarimą, tačiau vėliau Vokietijos griūtį aiškina jos pamatų iškreiptumu. Vokietija buvo suvienyta karu, o ne brolybe, todėl nacionalinės vienybės išlaikymas, sako Hoyer, reikalavo nuolatinio konflikto, kurio alkis visada buvo jaučiamas iki pat 1914 m.

Vokietijos trapumo leitmotyvas nėra dažnas temos istoriografijoje, tad atrodo, kad Hoyer norėjo būtinai pasakyti kažką naujo. Tačiau šią iš tiesų labai stiprią tezė Hoyer

nepasivargino išplėtoti. Todėl skaitytojas lieka neįtikintas. XX a. pradžios Vokietija buvo ekonomiškai stipriausia Europos valstybė. Kita vertus, šalis iš tiesų susidūrė su įvairiais socialiniais ir politiniais sunkumais, o ir geostrateginėmis problemomis, susijusiomis su Rusijos imperijos atsigavimu. Tačiau nėra pagrindo teigti, kad Vokietijos vienybei 1914 m. vasarą buvo iškilęs egzistencinis pavojus ir būtent dėl šio pavojaus Berlynas nusprendė žengti į karą. Į Didžiojo karo pradžią šių dienų istoriografija vis labiau linkta žiūrėti ne kaip į vienos iš didžiųjų valstybių grandiozinį projektą, o kaip į velniškai nepalankų diplomatinės krizės susiklostymą po 1914 m. birželio 28 d. Sarajevo įvykių. O Hoyer barokine kalba sako, kad 1914 m. vasarą „[S]cena buvo paruošta iš už užsklandos įžengti didžiosioms galioms“.

Galiausiai, reikia grįžti prie konceptualios knygos problemos. Hoyer deklaruoja simpatiją vienoms istoriografinėms pozicijoms, tačiau jas pameta. Ji atsiriboja nuo *die Sonderweg*, bet argumentą paremia tais pačiais nuvalkiotais ir su tikrove mažai ką bendro turinčiais Vokietijos istorijos suvokimo archetipais. Todėl ir verta pakartoti: lūkesčiai Hoyer knygai buvo dideli, bet rezultatas – nuviliantis.